

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ
(на прикладі перської й української мов)**

Марина ОХРИМЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено психолінгвістичному вивченню фразеологічних одиниць, що позначають емоції, в сучасних перській і українській мовах. У роботі здійснено спробу поєднання лінгвістичного й психологічного аспектів дослідження емоційної сфери особистості, яка репрезентується фразеологічними одиницями.

The paper is dedicated to psychological and linguistic aspects of research of phraseological units that express emotions in modern Persian and Ukrainian languages. There have been made an attempt to combine linguistic and psychological aspects of personality's emotional sphere research which is characterized by phraseological units.

Постановка проблеми й завдань дослідження. Пропонована стаття є частиною дослідження фразеосемантичного поля “Емоції людини” сучасних перської і української мов. Фразеологічні одиниці (далі ФО) – предмет особливої уваги для лінгвокультурології і психолінгвістики. Це пов’язано з тим, що ФО не лише створюють картину світу, але й мають високий конотативний (експресивно-оціночний) потенціал. Останнім часом усе більше уваги лінгвістів привертають ті властивості мови, які пов’язані з різними аспектами внутрішнього життя людини, а особливо з його емоційною стороною. У роботі здійснено спробу представити в єдності два взаємопов’язані аспекти (лінгвістичний і психологічний) дослідження емоційної сфери особистості, що репрезентується лексичними й фразеологічними одиницями.

Методологічні передумови пропонованого в цій статті дослідження – психолінгвістичний підхід, який заснований на визнанні нерозривного зв’язку мови й психології, метод фразеологічного аналізу, а крім того – використовуваний нами в цілому в дослідженні зіставний метод. Завданням здійснюваного дослідження є аналіз ФО, що виражають емоції і почуття людини у перській та українській мовах з точки зору психології і лінгвістики.

Аналіз останніх публікацій і актуальність дослідження. У сьогоденному мовознавстві формування антропоцентричної парадигми спричинило звернення лінгвістичних досліджень до людини. Багато лінгвістів, як-от: Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров [3], Д.О. Добровольський [6], В.М. Мокієнко [13], В.М. Телія [20], В.А. Маслова [12] та інші вчені присвятили свої наукові роботи дослідженню фразеологічних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті на матеріалі російської, французької, німецької та англійської мов. Найбільшу увагу привертають не процеси, які відбуваються у самій мові, а процеси взаємозв’язку мови і мислення, мови і культури, мови і суспільства, мови і психології. Вивчення мовних категорій проводиться на стику різних дисциплін: когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики тощо.

Фразеологія іранських мов широко досліджувалася мовознавцями Росії (Ю.А. Рубінчик [15;16], О.А. Веретенников [2], Л.С. Пейсіков [14], Г.С. Голева [5]), Таджикистану (С.В. Хушенова [21]), Узбекистану (Ю.Ю. Аваліані [1]) Осетії (М.І. Ісаєв [11]), Азербайджану (Ф.І. Зульфигарова [8]); є незначна кількість праць орієнталістів Європи (М. Шакі [25], З. Телегді [24]). Можна сказати, що за останні десятиріччя вивчення фразеології іранських мов активізувалося: досліджуються як різновиди фразеологізмів у мові загалом, так і фразеологія у творах окремих письменників (С. Хедаята, Д. Ікромі тощо), зіставляються фразеологізми різних мов (наприклад, перської і таджикської, курдської і вірменської), укладаються фразеологічні словники.

Проте, на жаль, нам не пощастило натрапити на зіставні дослідження ФО на позначення емоцій і почуттів людини, які проводилися б із залученням матеріалу перської мови.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зіставного вивчення ФО на позначення емоцій людини в психологічному й лінгвістичному аспектах. Актуальність проблеми мотивується браком досліджень специфіки фразеосемантичного поля “Емоції людини”, необхідністю детального аналізу особливостей відображення емоцій у фразеологічному значенні у кожній із зіставляваних мов.

Мета пропонованої роботи полягає у дослідженні ФО, що виражають емоції і почуття людини, у сучасних перській і українській мовах, з точки зору психології і лінгвістики.

Об'єкт і предмет дослідження Як стає зрозуміло із вступної частини, об'єктом дослідження стають ФО сучасних перської і української мов, що позначають емоції і почуття людини. Предметом дослідження в пропонованій статті є психологічні й лінгвістичні особливості відображення емоцій у фразеологічних одиницях сучасних перської і української мов.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Емоції – це суб'єктивні відношення людини до дійсності, які виражаються у міміці, інтонації і, власне, у мовних засобах. Відомо, що сфера емоцій недоступна прямому спостереженню. Мовна фіксація симптоматичних реакцій і фізичного стану, що асоціюються з тією чи іншою емоцією, є основою, на якій у концептуальній картині світу формується уявлення про сутнісні характеристики цієї емоції. Незаперечним є той факт, що сучасні праці, присвячені питанням семантики, прагматики і граматики, не можуть бути повними без урахування емоційного фактора.

Структура психіки людини містить емоційно-чуттєвий компонент, вольову регуляцію і пам'ять. Емоційно-чуттєвий компонент складає основу психіки. Він знаходить своє вираження у глибинній зацікавленості людини до світу й до самої себе. Ця зацікавленість має емоційну забарвленість. Людина позитивно або негативно ставиться до реальної події, з упередженням або з байдужістю виявляє своє ставлення до нової концепції, сперечається, хвилюється, ревнує, радіє, ненавидить. Цими емоціями пронизане все життя людини. Затверджуючись у почуттях етичного й естетичного сприйняття світу, емоції формують настанову на вчинок.

Емоційна сфера особистості – багатогранне утворення, до якого, крім власне емоцій, входять багато інших емоційних явищ: емоційний тон (задоволення-відраза), емоційні стани, емоційні якості особистості, акцентоване виявлення яких дозволяє говорити про емоційні типи особистості, емоційно стійкі стосунки (почуття), і кожне з них має достатньо виразні диференціюючі ознаки [10: 12].

До питання класифікації почуттів і емоцій у різний час дослідники підходили з різних філософських і логічних позицій, з урахуванням фактів, що представлені фізіологією, медициною, психологією. Б.І. Додонов стверджує, що створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, оскільки “класифікація, що добре слугує для одного кола завдань, обов'язково повинна бути замінена іншою для іншого кола завдань” [7: 21].

Один із найвідоміших американських дослідників емоцій К.Е. Ізард висуває теорію диференційних емоцій, в основі якої лежать десять фундаментальних емоцій, які утворюють мотиваційну систему поведінки людини. Взаємодіючи між собою, вони можуть посилювати або послаблювати одна одну: 1. Зацікавленість – Збудження (позитивна емоція, що мотивує навчання, розвиток навичок й умінь, творчі досягнення); 2. Задоволення – Радість (емоція, що характеризується почуттям впевненості, власної значимості); 3. Здивування (на думку К.Е. Ізарда не є емоцією у повному сенсі цього слова, оскільки на відміну від інших емоцій, здивування – завжди скороминущий стан); 4. Горе – Страждання (емоція, переживаючи яку, людина відчуває самотність, почуття жалості до самої себе); 5. Гнів – Лють (фундаментальна емоція, контролю над вираженням якої приділяється особлива увага в процесі соціалізації людини); 6. Відраза – Гидливість (емоція, що часто виникає разом з гнівом, проте має свої власні характерні ознаки й переживається інакше); 7. Презирство – Зневага (емоція, що часто проявляється разом із гнівом та відразою); 8. Страх – Жах (за винятком поодиноких випадків, коли страх паралізує, ця емоція зазвичай мобілізує енергію); 9. Сором – Сором'язливість (емоція, що мотивує бажання сховатися, зникнути); 10. Провина – Каяття (емоція, що виникає при порушеннях морального, етичного або релігійного характеру, у ситуаціях, коли суб'єкт відчуває особисту відповідальність). Проте, між провинною й каяттям можна знайти серйозні відмінності [9: 242]. Ця класифікація, на нашу думку, найбільш повна.

Дослідники в різний час виділяли одні й ті самі ознаки емоційних станів. Головним чином, емоційні стани порівнюють за їх якостями, основними з яких вважаються: сила, або інтенсивність емоції, тривалість, глибина і характер виникнення [17; 18].

Серед позитивних емоцій виділяють: радість, сміх, задоволення, захоплення, симпатія, закоханість, ніжність тощо. Радість, без сумніву, має велике значення у житті людини. Сміх – вияв радості і задоволення, який виступає як самостійна емоція.

До негативних емоцій належать гнів, смуток, горе, тривога, хвилювання, сором, образа, страх, заздрість, лють, презирство, відраза, розчарування, каяття тощо. Це ті емоційні стани, які виникають у людини у період душевних страждань. Вони репрезентують сукупність дискомфортних і болісних для людини станів, таких як: незадоволення, розчарування, горе, туга, лють тощо.

Окрім позитивних і негативних емоцій, які переживає людина протягом свого життя, виділяють й нейтральні емоції. До нейтральних можна віднести такі емоційні стани як зацікавленість, здивування, байдужість тощо.

Відомо, що одне й те саме почуття може реалізовуватися в різних емоціях. Це зумовлено складністю явищ, багатогранністю та множинністю цих зв'язків між собою. Наприклад, почуття закоханості породжує спектр емоцій: радості, смутку, гніву та ін. В одному й тому самому почутті нерідко зливаються, об'єднуються, переходять одна в одну різні за знаком (позитивні й негативні) емоції. Цим, власне, пояснюється така властивість емоції, як двоїстість (амбівалентність).

У більшості теорій кількісно переважають негативні емоції, що не зменшує ролі позитивних емоцій у житті людини, у якому завжди наявна складна система почуттів, яка прагне до переваги позитивних і витіснення негативних емоцій, що у свою чергу є основою психічного здоров'я людини.

Знак емоції може розглядатися як її якісна характеристика, тоді як інтенсивність – як кількісна. Сила емоції, її інтенсивність разом зі знаком емоції репрезентують дві складові емоційного процесу. Поєднання цих двох характеристик у різному пропорційному відношенні забезпечує різноманіття емоційних переживань, яке існує у психічному досвіді кожної людини.

Як психічний феномен емоція – це складне багаторівневе явище. Людина виражає свої почуття за допомогою слова. Характер точності цих почуттів визначається адекватністю тих слів, якими користується людина [23: 41].

Проблема мовної репрезентації психічних переживань людини має велике теоретичне й практичне значення. Тому вивчення емоційної діяльності мовної особистості посідає важливе місце в лінгвістичних дослідженнях. Ключем до вивчення людських емоцій є сама мова, яка номінує емоції, виражає й класифікує їх. Саме мова формує емоційну картину світу представників тієї чи іншої лінгвокультури. Мова – об'єкт та інструмент вивчення емоцій [22:4].

Теоретичну базу для лінгвістики емоцій складає теза про те, що емоції, відбиваючись у свідомості, повинні бути закріплені в семантиці слова й інших одиницях мови. Під вираженням емоцій розуміється їх мовна репрезентація, маніфестація у мові, що супроводжується внутрішнім і зовнішнім переживанням. Вираження емоцій – це безпосередня комунікація власне емоцій, а не їх позначень, їх мовних проявів [4: 96]. Мовне вираження емоцій здійснюється за допомогою особливої емотивної лексики

Емоції, як універсальна психологічна категорія, – це об'єкт ретельного дослідження когнітивної лінгвістики. Е.В. Суворіна стверджує, що в мовленнєвій діяльності людини емоції отримують лексичне й граматичне вираження через емотивні знаки мови [19: 61]. Дослідження емоцій в аспекті когнітивної лінгвістики піднімає питання співвідношення мовних і когнітивних структур. Вивчаючи зв'язок когнітивних і мовних структур на рівні співвідношення мови й емоцій, лінгвісти наближаються до вирішення проблеми: як відображені у свідомості людини її розуміння і бачення світу.

Фразеологія надає мовленню особливу експресію й неповторний національний колорит. Більшість ФО позначає ті самі поняття, які можуть бути передані словами або описовими конструкціями. Проте, фразеологізми відрізняються від синонімічних слів або описових зворотів нюансами значення, і, головним чином, експресією.

Зі стилістичної точки зору у фразеології, як і в лексиці, можна виділити пласт нейтральних ФО та стилістично забарвлені пласти ФО. Емоції – це форма ставлення людини

до дійсності, яка завжди супроводжується оцінкою. ФО характеризують емоційні стани яскраво, глибоко й оригінально.

Оскільки емоції ми розділили на три класи – позитивні, негативні й нейтральні, то їх позначення у мові можуть бути зведені до позитивно-емотивних, негативно-емотивних і нейтрально-емотивних.

ФО перської мови *در پوست خود نمی گنجد* – букв. він не вміщується у свою шкіру – *він сам не свій від радості*, *قند در دلش آب می شود* – букв. в його серці тане цукор – *він у радісному настрої, тане від задоволення*, *محبت محبت می آورد* – *кохання викликає кохання* та ФО української мови *мліти душею, бути не в собі від радості, радість бере, закоханий по вуха* позначають позитивний емоційний стан людини.

Прикладом негативно-емотивних ФО перської мови слугуватимуть: *خون چشماهیش را گرفت* – букв. його очі налилися кров'ю, *دندان قرچه می رود* – букв. він скреготче зубами, *لب و لوجه اش* – букв. в нього опустилися куточки губ – *він поник*. В українській мові такі ФО як *наливатися кров'ю, скреготати зубами, аж сипати вогнем, як у воду опущений* позначають стан людини, яка переживає негативні емоції.

У перській мові прикладами нейтрально-емотивних ФО слугуватимуть: *کیش هم نمی گزد* – (букв. і блоха його не кусає) йому на все начхати, *کسی بکسی نیست* – нікому ні до чого не має справи; в українській – *мішок мішком, повернутися спиною*.

У різних народів одні й ті самі виразні засоби можуть позначати різні емоції. Плескання у долоні на Сході позначає досаду, а не схвалення або захоплення, як на Заході.

Нерідко людині важко описати словами ту емоцію, яку вона переживає. Невипадково і в побутовому мовленні, і в художній літературі характеристика душевних переживань людини найчастіше відбувається з використанням слів, що позначають різні відчуття, тобто відбувається переведення емоцій на рівень емоційного тону відчуттів, які більш зрозумілі людині. Звідси, у перській мові – *دلش باز* (букв. його серце відкрилося) – *йому стало легше*, *دلش سرد شد* (букв. стало холодно на серці) – *він пав духом, розчарувався*, *از کوره در رفتن* (букв. вибігти з печі) – *вийти з себе, розгніватися*; в українській – *гаряча голова, холодна посмішка, гірка пілюля*.

Інший прийом передачі душевних хвилювань – це їх зв'язок із серцем, биття якого людина дуже добре відчуває. Серце – не орган, який переганяє кров, а та частина нашого організму, яка є індикатором людських почуттів. Унаслідок цього саме серцю приписують властивість переживати емоції. Порівняйте: у перській мові – *دلم کباب شد* – *у мене серце кров'ю обливається*, *دلم تو ریخت* – *у мене серце обірвалося*, ... *دلم گواهی می دهد که* – *серце мені підказує, що...*; в українській – *серце рветься на шматки, коти шкребуть на серці, брати близько до серця*.

Проблема вербалізації емоцій з кожним десятиріччям стає все актуальнішим. Практично зник епістолярний жанр, коли люди могли виявити свої емоції у листах. Поступово людство стає неспроможним вербально виразити свою емоцію. Між тим, фразеологія будь-якої мови має величезний внесок у збереження уявлень про наші емоції і почуття, оскільки ФО володіють стійкою формою. Наприклад, ФО *مو پر تنش راست شد* – *волосся стало дибки від жаху* у перській мові, й *волосся дибом стає* в українській – *живі й сьогодні, завдяки своїй виразності й влучному попаданню точно в ціль*.

ФО – найбільш лаконічні, яскраві, образні, експресивні й консервативні мовні універсалиї, у яких закладено багатовіковий досвід знань, культури, традицій і реалій кожного народу. Порівняйте: в перській мові – *از کیسه خلیفه بخشیدن* – *бути щедрим за чужий рахунок* (букв. дарувати з суми халіфа), *عقل جن هم به این کار نمی رسد* – *у цій справі і розум джина безсильний*, *شیطان را درس می دهد* – *він навчає самого диявола* (про дуже хитру людину); в українській мові – *топтати ряс, переливати хворобу на пса, зашити розум*. У подібних фразеологічних одиницях закладене те багатство, яке передається з покоління в покоління, яке репрезентує найзагадковішу область мови, проникнути до глибин якої неможливо без знання мови, її фонетичної, морфологічної, лексичної, граматичної структур, тобто мовної компетенції людини, і знання реалій навколишнього світу, тобто когнітивної компетенції.

Висновки. Емоції – це психологічне явище, яке до цього часу не отримало всебічного вивчення. Досвід людства в пізнанні емоцій закріплюється в мовних одиницях. Складаючи

мотиваційну базу діяльності людини, емоції відображаються і вивчаються у різних аспектах мови, зокрема й у фразеології. Залежно від суб'єктивної оцінки людиною того, що відбувається, емоції прийнято розділяти на позитивні, негативні й нейтральні.

Мовні засоби вираження емоційних станів використовують, головню, їх ментальний зміст. Тому важлива роль у репрезентації емоційних станів належить лексичному та фразеологічному значенням. Антропоцентричний підхід до вивчення фразеологічного значення дозволяє визначити його сутність, яка прихована у світосприйнятті людини.

Фразеологічна система мови виступає як фразеологічна картина світу. Містячи етнічний компонент, вона є суб'єктивним відображенням дійсності в національно-маркованій свідомості народу – носія мови. Дослідження в області фразеології потребують врахування таких ознак фразеологічної картини світу, як її самотність – з одного боку, й універсальність – з іншого.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження внутрішньої форми фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах у зіставному аспекті є завданням для наших подальших наукових робіт.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авалиани Ю. Ю. К семантическому статусу формул разговорной речи / Ю.Ю. Авалиани // Вопросы семантики фразеологических единиц. Самарканд, 1983. – Вып. 3. – С. 206–210.
2. Веретенников А. А. Очерки глагольной фразеологии персидского языка / Веретенников А. А. – М., 1993. – 255 с.
3. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костамаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
4. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Труды Института русского языка АН СССР. – М., 1950. – Т. 2. – С. 93–100.
5. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка / Г.С. Голева. – М.: Муравей, 2006. – 224 с.
6. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания : сб. науч. работ. – М.: 1997. – Вып. 6. – С. 35–48
7. Додонов Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. – М.: 1975. – № 6. – С. 21–33.
8. Зульфигарова Ф. И. Идиоматические выражения в персидском языке (по материалам произведений С. Хедаята) : автореф. канд. дисс. на получение научн. степени канд. филолог. наук : спец. **** / Ф. И. Зульфигарова. – Баку, 1964. – 25 с.
9. Изард К. Е. Психология эмоций / Изард К. Е. – СПб.: Питер, 1999. – 460 с.
10. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – СПб.: Изд. дом «Питер», 2001. – 749 с.
11. Исаев М. И. Очерки по фразеологии осетинского языка / Исаев М. И. – Орджоникидзе, 1964. – 238 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология: [Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
13. Мокиенко В. М. Семантическое поле во фразеологии / В. М. Мокиенко // Семантические категории языка и методы их изучения. Тезисы докладов. – Уфа, 1985. – Ч. 1. – С. 34 – 53.
14. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка / Пейсиков Л.С. – М., 1975. – 307 с.
15. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Рубинчик Ю. А. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 600 с.
16. Рубинчик Ю. А. Основы фразеологии персидского языка / Рубинчик Ю.А. – М.: Наука 1981. – 212 с.
17. Рубинштейн С. Л. Эмоции / С. Л. Рубинштейн // Психология эмоций : тексты под ред. В.К. Вилноаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М., 1984. – С. 152–161.
18. Рудик П. А. Психология : краткий курс : для сред, физкультур, заведений / Рудик П. А. – М.: Физкультура и спорт, 1962. – 240 с.
19. Суворина Е. В. Изучение эмоций в когнитивных аспектах / Е. В. Суворина // Композиционная семантика : материалы Третьей междунар. семинара по когнитив. лингвистике, Тамбов, 18-20 сент. 2002 г. : в 2 ч. / отв. ред. Н. Н. Болдырев ; ТГУ им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2002. – Ч. 2. – 203 с.
20. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
21. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / Хушенова С. В. – Душанбе, 1971. – 276 с.
22. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексикосемантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.
23. Якобсон П. М. Психология чувств / Якобсон П. М.; АПН РСФСР, Ин-т психологии. – 2-е изд., доп. – М.: Из-во АН РСФСР, 1958. – 384 с.
24. S. Telegdi. Nature et fonction des periphrases verbales dites “verbes composes” en person / Telegdi S. – “Acta Orientalia”. Т. 1, fasc. 2-3. – Budapest, 1951. – 564 с.
25. M. Shaki. Principles of Persian Bound Phraseology / Shaki M. – Prague, 1967. – 359 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Охріменко – аспірант кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика.